

ПОНЯТТЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСОБИ В СУЧАСНІЙ ПРАВОВІЙ ДУМЦІ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

Псьота Т.В.,

*аспірантка кафедри міжнародного і європейського права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-6416-4098>

e-mail: psota.tetiana@gmail.com

Псьота Т.В. Поняття міжнародно-правового статусу особи в сучасній правовій думці: історіографія проблеми.

Стаття присвячена визначенню змісту та особливостей категорії міжнародно-правового статусу особи у сучасній вітчизняній та зарубіжній історіографії (кінець XX – початок XXI століття). У роботі наведено аналіз наукових поглядів українських та іноземних вчених на зміст поняття правового статусу індивіда як фундаментальної категорії права. Розглянуто наукові позиції правників щодо структурних елементів системи правового статусу особи. Виокремлено питання співвідношення поняття правового статусу особи та її правового становища у сучасній юридичній думці. Підкреслено наявність розходжень в розумінні змісту категорії міжнародно-правового статусу особи в історіографії досліджуваної проблематики кінця XX – початку XXI століття. Викладено особливості розгляду вітчизняними та зарубіжними вченими поняття міжнародно-правового статусу індивідів в розрізі дебатів про правосуб'єктність фізичних осіб у міжнародному праві. Вказано на можливість існування категорії міжнародно-правового статусу особи без необхідності визнання за індивідом міжнародної правосуб'єктності. Наголошено на особливості поняття правового статусу індивіда в міжнародному праві як такого, що формується в результаті прийняття міжнародно-правових норм стосовно становища фізичних осіб. Виявлено наявність сукупності наукових поглядів стосовно міжнародно-правового статусу індивіда як системи прав та свобод, обов'язків, відповідальності особи, закріплених на міжнародному рівні. У статті зазначається, що даному широкому розумінню категорії міжнародно-правового статусу особи не приділено достатньої уваги в сучасній вітчизняній та зарубіжній історіографії з досліджуваної проблематики. Підкреслено невизначеність переліку структурних елементів категорії міжнародно-правового статусу особи. Насамкінець, встановлено єдність наукових позицій вчених-правників щодо визнаних міжнародним співтовариством прав та свобод людини як основного структурного елемента комплексної системи міжнародно-правового статусу особи.

Ключові слова: міжнародна правосуб'єктність, права та свободи людини, правовий статус індивіда, статус особи в міжнародному праві, сучасна історіографія.

Psota T.V. The concept of the international legal status of an individual in modern legal thought: historiography of the problem.

The article is dedicated to defining the content and features of the category of international legal status of an individual in modern domestic and foreign historiography (late XX – early XXI century). The paper provides an analysis of the scientific views of Ukrainian and foreign scientists on the concept of the legal status of an individual as a fundamental category of law. The scientific positions of lawyers regarding the structural elements of the system of legal status of a person are considered. The question of the relationship between the concepts of the legal status and the legal position of a person in modern legal thought is highlighted. The existence of discrepancies in the understanding of the content of the category of international legal status of an individual in the historiography of the investigated issues of the late XX – early XXI century is emphasized. Consideration peculiarities of the concept of the international legal status of persons by domestic and foreign scientists in the context of debates about the legal personality of individuals in international law are described. The possibility of the existence of a category of international legal status of a person without the need for recognition of international legal personality of an individual is indicated. Emphasis is placed

on the peculiarities of the concept of the legal status of an individual in international law as a result of the adoption of international legal norms regarding the status of natural persons. The existence of a set of scientific views regarding the international legal status of an individual as a system of rights and freedoms, duties and responsibilities of a person established at the international level is revealed. The article notes that the mentioned broad understanding of the category of the international legal status of an individual is not given sufficient attention in modern domestic and foreign historiography on the studied issues. The uncertainty of the list of structural elements of the category of the international legal status of a person is underlined. Finally, the unity of scientific positions of legal scholars regarding the rights and freedoms of a person recognized by international community as the main structural element of a complex system of the international legal status of an individual is established.

Key words: international legal personality, human rights and freedoms, legal status of a person, legal status of an individual in international law, modern historiography.

Постановка проблеми. Зважаючи на прогресивний розвиток та невідпинну гуманізацію міжнародного права, розширення переліку та гарантій прав і свобод людини, поняття міжнародно-правового статусу особи набуває особливого значення. Тим не менш, сучасні розходження в розумінні змісту даної правової категорії актуалізують розгляд історіографії з проблематики міжнародно-правового статусу індивіда кінця ХХ – початку ХХІ століття. Конкретизація змісту поняття правового статусу особи як базової категорії загальної теорії права слугує основою для визначення сутності та особливостей категорії «міжнародно-правовий статус особи».

Стан опрацювання зазначеної проблематики охоплює доробки як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників права стосовно правового становища особи загалом та її статусу в міжнародному праві Дж.М. Балкіна, М.О. Баймуратова, В.С. Бігуна, Н.В. Вітрука, К.Г. Волинка, Д.А. Гудими, О.А. Лукашевої, В.В. Мицика, А. Петерс, Р. Портмана, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, О.В. Тарасова, Ю.Н. Тодики та інших.

Метою статті є розкриття змісту та визначення особливостей поняття міжнародно-правового статусу особи у вітчизняній та зарубіжній міжнародно-правовій думці сучасності.

Виклад основного матеріалу. Усебічне розкриття змісту категорії міжнародно-правового статусу особи в сучасній історіографії потребує першочергового розгляду поняття правового статусу особи як фундаментальної категорії права та предмета дослідження низки наукових доробків сьогодення.

Перш за все, теоретичні аспекти правового статусу особи отримали розвиток у працях переважно навчального характеру вітчизняних та зарубіжних дослідників загальної теорії права, конституційного, цивільного права тощо. Так, у посібнику з основ загальної теорії права та держави П. М. Рабіновича викладено основні положення стосовно правового статусу особи та розглянуто тенденції розвитку даної категорії у соціально-демократичній державі. Теоретик права зазначає, що правовий статус складає комплекс суб'єктивних юридичних прав індивіда та його юридичних обов'язків [1, с. 84]. У курсі з теорії держави та права О.Ф. Скакун було порушено питання співвідношення понять правового статусу особи та її правового становища. Автор доходить висновку, що дані категорії є синонімічними за змістом. У праці також наголошено на складових правового статусу особи: нормативно закріплених та гарантованих державою прав та свобод, обов'язків і відповідальності особи [2, с. 377]. Конституційно-правовий вимір досліджуваного поняття знайшов відображення у навчальному посібнику з прав і свобод людини та громадянина, укладеному О.Е. Кушніренко та Т.М. Слінько. На думку авторів, поняття правового статусу особи слід розуміти як сукупність прав та свобод, обов'язків і законних інтересів індивіда, що визнаються та гарантуються державою. Дана праця містить, окрім розкриття поняття правового статусу особи, співвідношення елементів даної категорії з їхнім закріпленням у Конституції України [3, с. 38].

Окрім цього, серед вітчизняних праць, що містять положення стосовно правового статусу особи, необхідно виокремити монографічні доробки вчених-конституціоналістів М.О. Баймуратова, К.Г. Волинка, А.М. Колодія, А.Ю. Олійника, Ю.Н. Тодики, дослідників прав людини В.С. Бігуна, Д.А. Гудими, О.В. Пушкіної та інших.

Сучасна зарубіжна історіографія проблеми також включає в себе численні розвідки з питань, пов'язаних із правовим статусом особи та його елементами. Заслуговує на увагу фундаментальна монографія російського вченого-правознавця Н.В. Вітрука, присвячена дослідженню системи понять загальної теорії правового становища особи, її принципів та елементів. Науковець також вказує на отожднення понять правового становища та правового статусу індивіда в правовій науці. Згідно з

Н.В. Вітруком, під правовим становищем (статусом) зазвичай розуміють систему прав та обов'язків особи, закріплених і гарантованих законом. У конституційному ж праві додається характеристика індивіда як громадянина держави, іноземного громадянина чи особи без громадянства [4, с. 13-14].

Поняття та структура правового статусу індивіда також склали проблематику праці колективу вчених під керівництвом О.А. Лукашевої. У монографії досліджено проблематику прав людини та роль правового статусу у встановленні відносин між особою, суспільством та державою. Автори обґрунтовують тезу про неможливість включення гарантій прав особи до системи елементів правового статусу індивіда [5, с. 30].

Окремі загальнотеоретичні аспекти правового статусу особи відображені у західно-правовій думці (роботах американських, німецьких та французьких дослідників права) – праці філософсько-правового характеру Дж.У. Рейнболта, у якій автор звернув увагу на індивіда як тримача прав та підкреслив зростаючу тенденцію до індивідуалізації права [6], статті Дж.М. Балкіна з усебічним розглядом питань, пов'язаних із правовим статусом особи у демократичній державі [7] та інших. У свою чергу, доробок О. Берtrand-Міркович включає в себе спробу концептуалізації поняття особи з правової точки зору [8]. Проблематика особи та її статусу в правовій системі також міститься у роботі Н. Кампаньї – частині посібника з філософії права [9].

Також відзначимо сучасні праці із загальних питань теорії правового статусу особи та прав людини Дж. Гріффіна, Ф. Косальтера, В.А.Дж. Куркі, О.С. Самаріної, Дж. Фінніса та інших зарубіжних вчених.

Необхідно наголосити, що сучасна вітчизняна та зарубіжна історіографія із загальнотеоретичних питань правового статусу особи характеризується відносною єдністю думок щодо визначення правового статусу особи як системи прав, свобод та обов'язків індивіда, що характеризують становище індивіда в суспільстві. У відповідності із зазначеними вище науковими поглядами, необхідно також наголосити на підвищенні уваги до аналізу правового статусу індивіда як невід'ємної складової демократизації та індивідуалізації права.

Що ж стосується статусу особи саме в міжнародному праві, то наукова дискусія як вітчизняних, так і зарубіжних правників із даного питання переважно розгортається навколо проблематики міжнародної правосуб'єктності індивідів (В.Г. Буткевич, А.І. Ковлер, І.І. Лукашук, Г.І. Тункін, А. Кассезе, М.Н. Шоу та інші).

На думку В.В. Мицика, прагнення виокремити особу як самостійний суб'єкт міжнародного права не відповідає сучасній міжнародно-правовій реальності. Тим не менш, фізична особа є безсумнівним об'єктом правового захисту шляхом укладення державами певних міжнародно-правових домовленостей стосовно прав людини. Науковець пропонує характеризувати правовий статус індивіда в міжнародному праві як адресата міжнародно-правової норми. Обґрунтованими також видаються категорії «дестинатор міжнародного права» та «бенефіціарій міжнародного права», запропоновані Ю.М. Колосовим та І.І. Лукашук відповідно [10, с. 36]. Також А.І. Ковлер наголошує, що міжнародно-правове визнання правового статусу індивіда не спричиняє визнання її міжнародно-правової суб'єктності, а складовими правового статусу особи є закріплені на міжнародному рівні права та свободи особи [11, с. 29, 33].

Зазначені наукові погляди на проблематику становища особи в міжнародному праві розкривають особливості даного поняття як такого, що формується в результаті прийняття міжнародно-правових норм щодо індивіда, а структура статусу особи в міжнародному праві вміщує в себе щонайменше визнані міжнародним співтовариством права та свободи індивіда.

Слід констатувати, що ширшому розумінню міжнародно-правового статусу особи згідно із загальною теорією права не приділено достатньої уваги в сучасній історіографії. Тим не менш, проблематика розгляду питання про статус особи в міжнародному праві як сукупності прав та свобод, обов'язків, відповідальності індивіда тощо, закріплених на міжнародному рівні, побіжно згадується у навчальній літературі – уже згаданому посібнику з прав і свобод людини і громадянина О.Г. Кушніренка, підручнику з прав людини в міжнародному праві під редакцією А.В. Войціховського [12], підручнику з теорії держави та права В.М. Корельського [13] та інших.

Серед сучасних наукових досліджень, присвячених вивченню проблеми міжнародно-правового статусу особи, необхідно виділити ґрунтовні доробки вітчизняного вченого О.В. Тарасова. Так, у дисертаційному дослідженні із проблеми суб'єкта в міжнародному публічному праві автор обґрунтовує існування правового статусу особи як в універсальному, так і в регіональному міжнародному праві сучасності. Обстоюючи позицію наявності міжнародно-правового статусу фізичної особи у галузях

міжнародного права, О.В. Тарасов викладає аргументацію, що слугує доказом міжнародної правосуб'єктності індивідів – дослідник звертається до норм міжнародного права, які закріплюють міжнародно-правовий статус особи. У дисертації зазначається, що наявність правового статусу передбачає існування його носія, а вченням про міжнародно-правову особистість індивіда є антропологія міжнародного права – частина міжнародно-правової персонології [14, с. 16-17]. Розвідки автора з проблематики особи в міжнародно-правовій антропології також містяться у монографічному дослідженні «Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії» [15].

Інформативним з точки зору проблематики міжнародно-правового статусу індивіда є дисертаційне дослідження М.О. Ліхачова, у якому науковець викладає погляд на статус індивіда як втілення взаємодії міжнародно-правового та внутрішньодержавного регулювання. У даній роботі також здійснено спробу вийти за межі традиційної постановки питання про статус фізичної особи в міжнародному праві. Автор наголошує, що міжнародно-правовий статус особи об'єднує не лише права та обов'язки людини як учасника міжнародних правовідносин, а й міжнародно визнані права та обов'язки в межах держави. Самостійний міжнародно-правовий статус особи, на думку М.О. Ліхачова, є наслідком володіння та здійснення фізичною особою своїх прав та обов'язків в міжнародному праві, можливість користування міжнародними юридичними засобами захисту порушених прав та інтересів, настання відповідальності на підставі норм міжнародного права. Зазначені у праці підстави володіння індивідом міжнародно-правовим статусом також слугують доказом правосуб'єктності особи в міжнародному праві [16, с. 20]. Подальше опрацювання даної проблематики знайшло відображення у статті М.О. Ліхачова «Особа в міжнародному праві», яка включає в себе контрверсійне положення про те, що лише суб'єкти права можуть володіти правовим статусом, а тому особа як суб'єкт міжнародного права є носієм міжнародно-правового статусу [17, с. 10].

У свою чергу, у своїй ґрунтовній роботі «Правосуб'єктність у міжнародному праві» Р. Портман, незважаючи на однозначну назву, не лише комплексно досліджує явище міжнародної правосуб'єктності, а й порушує питання про статус особи в міжнародному праві в ширшому значенні. У роботі міститься систематизація наявних позицій щодо даної проблеми. На особливу увагу заслуговує авторський аналіз індивідуалістської, формальної концепції міжнародної правосуб'єктності та концепції актора. Згідно з першою, статус особи в міжнародному праві як суб'єкта, що володіє основними правами та обов'язками, існує незалежно від державного волевиявлення [18, с. 126-127]. Стосовно формальної концепції у праці зазначається, що кожен адресат норми міжнародного права є його суб'єктом. За твердженням Р. Портмана, фундаментальний рівень даної концепції передбачає, що міжнародні норми стосуються насамперед індивідів та регулюють їхню поведінку [18, с. 173-174]. Уявлення щодо міжнародно-правового статусу особи в концепції актора виходить за рамки вузького поняття суб'єкта права; прихильники даних поглядів визнають індивідів учасниками міжнародно-правової системи [18, с. 210].

Проблемі статусу особи в міжнародному праві присвячена робота А. Петерс «За межами прав людини: правовий статус особи в міжнародному публічному праві», у якій німецька дослідниця права ставить за мету описати, систематизувати та оцінити юридично обґрунтованим способом сучасне явище зростаючої кількості індивідуальних прав та обов'язків індивіда [19, с. 2]. Автор зазначає, що міжнародні права людини є основною та беззаперечною складовою міжнародно-правового статусу особи [19, с. 27]. Робота фокусується на понятті прав та обов'язків людини як структурних елементів статусу особи в міжнародному праві та розглядає історичну теорію і практику утвердження міжнародно-правового статусу індивіда, догматику міжнародної правосуб'єктності людини, її індивідуальні зобов'язання, відповідальність у різних галузях міжнародного права тощо.

Слід зазначити, що проблематика визначення поняття та особливостей міжнародно-правового статусу особи в деяких аспектах також знайшла своє відображення у сучасних доробках вітчизняних та зарубіжних дослідників Б.Я. Кофмана, Я. Мафтей, А. Оракелашвілі, П. Перішіч та інших.

Висновки. Сучасна історіографія поняття міжнародно-правового становища індивідів характеризується значною увагою до питань міжнародної правосуб'єктності фізичних осіб та не приділяє достатньої уваги розгляду особливостей статусу особи в міжнародному праві в ширшому сенсі. Тим не менш, наукові погляди на статус особи в міжнародному праві як системи закріплених на міжнародному рівні прав та свобод, обов'язків, відповідальності індивіда тощо, становлять основу деяких досліджень категорії правового статусу особи в міжнародному праві. Особливістю висвітлення поняття міжнародно-правового статусу особи у сучасній історіографії є невизначеність переліку структурних елементів даної категорії. Проведений аналіз вітчизняних та зарубіжних праць з даної проблематики

свідчить, що визнані міжнародним співтовариством права та свободи індивіда складають єдиний беззаперечний та найбільш згадуваний елемент досліджуваного поняття у міжнародно-правовій думці сучасності.

Список використаних джерел:

1. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: *навчальний посібник*. 9-е вид., зі змінами. Київ; Львів: Край, 2007. 188 с.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: *підручник*. пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
3. Кушніренко О.Г. Права і свободи людини та громадянина: *навч. посібник*. Харків: Факт, 2001. 437 с.
4. Витрук Н.В. Общая теория правового положения личности. Москва: Норма, 2008. 448 с.
5. Лукашева Е.А. Правовой статус: понятие и структура. Общая теория прав человека. Москва: Норма-Инфра-М, 1996. 520 с.
6. Rainbolt George W. The Concept of Rights. *Law and Philosophy Library*. Dordrecht: Springer, 2006. 258 p.
7. Balkin J.M. The Constitution of Status. *The Yale Law Journal. Symposium: Group Conflict and the Constitution: Race, Sexuality, and Religion*. 1997. Vol. 106, No. 8. P. 2313–2374.
8. Bertrand-Mirkovic A. La notion de personne: Étude visant à clarifier le statut juridique de l'enfant à naître. Aix-en-Provence: Presses universitaires d'Aix-Marseille, 2003. 472 p.
9. Campagna N. Person. *Konzepte. Handbuch Rechtsphilosophie* / ed. Eric Hilgendorf, Jan C. Joerden. Stuttgart: J.B. Metzler Verlag, 2017. S. 373–378.
10. Мицик В.В. Питання про міжнародну правосуб'єктність фізичної особи. *Альманах міжнародного права*. 2010. Вип. 2. С. 25–36.
11. Ковлер А.И. Индивид как субъект международного права (возвращение к дискуссии). *Право України*. 2013. № 2. С. 21–44.
12. Права людини у міжнародному праві: підручник / Бакумов О.С., Варунц Л.Д., Войціховський А.В., Гудзь Т.І. та ін.; ред. А.В. Войціховського. Харків: ООО «Планета-Принт», 2021. 404 с.
13. Теория государства и права: учебник для юридических вузов и факультетов / под ред. В.М. Корельского и В.Д. Первалова. Москва: Издательская группа Инфра-М, 1997. 570 с.
14. Тарасов О.В. Проблема суб'єкта в міжнародному публічному праві: *автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.11* / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 40 с.
15. Тарасов О.В. Суб'єкт міжнародного права: проблеми сучасної теорії: *монографія* / за ред. М.В. Буроменського. Харків: Право, 2014. 512 с.
16. Лихачёв М.А. Статус личности как воплощение взаимодействия международно-правового и внутригосударственного регулирования: *автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10* / Уральская гос. юрид. акад. Екатеринбург, 2011. 28 с.
17. Лихачёв М.А. Личность в международном праве. *Гуманитарная дипломатия: личность, социум и мир: сборник материалов всероссийской молодежной научной конференции* (Екатеринбург, 20–21 апреля 2018 г.). Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2018. С. 8–12.
18. Portmann R. Legal Personality in International Law. *Cambridge Studies in International and Comparative Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 333 p.
19. Peters A. Jenseits der Menschenrechte: Die Rechtsstellung des Individuums im Völkerrecht. Tübingen: Mohr Siebeck, 2014. 535 S.